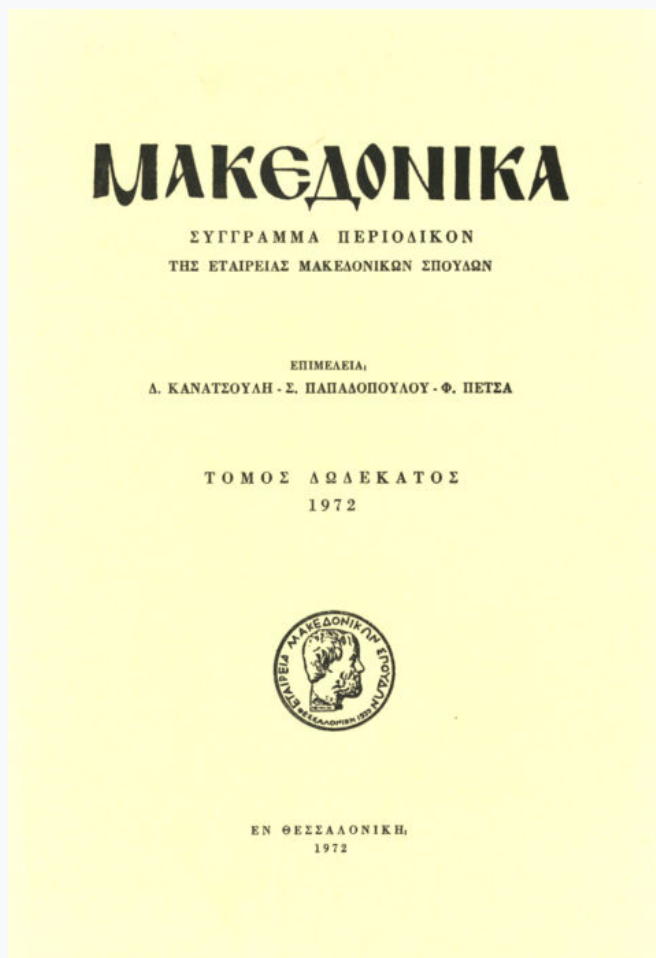

Μακεδονικά

Τόμ. 12 (1972)

Αφιερώνεται εις την μνήμην Γεωργίου Θεμελή, Χαραλάμπους Λέκα

Ο τελευταίος Αρχιεπίσκοπος Αχριδών

Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

doi: [10.12681/makedonika.996](https://doi.org/10.12681/makedonika.996)

Copyright © 2015, Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ταχιάος Α.-Α. (1972). Ο τελευταίος Αρχιεπίσκοπος Αχριδών. *Μακεδονικά*, 12, 19–33.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.996>

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΧΡΙΔΩΝ

Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας ἰδρύθη, ὡς γνωστόν, διὰ τοῦ σιγίλλιου τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Β' τοῦ ἔτους 1018¹. Μετὰ μακρὸν βίον ἑπτὰ καὶ ἡμίσεος αἰῶνων, ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ περιέπεσεν εἰς πνευματικὴν καὶ οἰκονομικὴν παρακμὴν τοιαύτης ἐκτάσεως, ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν κατάργησιν ταύτης τὸ ἔτος 1767 καὶ τὴν ὑπαγωγὴν τῶν ὑπ' αὐτὴν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Τελευταῖος ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν ὑπῆρξε κάποιος Ἀρσένιος, ἀμέσως γνωστός εἰς ἡμᾶς σχεδὸν μόνον ἐκ δύο ἐγγράφων παραιτήσεώς του, πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου καὶ δεύτερον ἐκ τοῦ θρόνου τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἔχουν ἐπανειλημμένως δημοσιευθῆ, μετὰ λαθῶν ὅμως καὶ παραλείψεων, ἄνευ δὲ οἰωνόηποτε παλαιογραφικῶν ἢ ἄλλων σχολίων.

Τὰ περὶ τοῦ Ἀρσενίου βιογραφικὰ δεδομένα εἶναι πενιχρότατα. Οὗτος φέρεται ἐκλεγεῖς ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν τὸ 1763² ἀπὸ μητροπολίτης Πελαγονίας, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παραιτηθῆ τῆς προεδρίας τῆς μητροπόλεως ταύτης. Ἡ σφραγὶς τοῦ Ἀρσενίου ὡς ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν κατεσκευάσθη τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1764. Ἴσως πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οὗτος ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα τοῦ ἀρχιεπισκόπου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1764. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1765 μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ παρέστη εἰς τὴν συνεδρίαν τῆς πατριαρχικῆς Συνόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν καθηρέθη ὁ Κορυτσᾶς Διονύσιος. Τὴν 24ην Νοεμβρίου 1765 ἐπεσκέφθη τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου τῆς Μοσχολέως καὶ κατέβαλε τὸ ποσὸν τῶν 1.200 ἄσπρων διὰ νὰ μνημονεῦται τὸ ὄνομά του εἰς σαρανταλείτουργον³. Ὁ Ἀρσένιος ἦτο ὁπωσδήποτε Σλάβος τὴν καταγωγὴν. Τὰ ἐκ τῆς ὑπογραφῆς του παλαιογραφικὰ δεδομένα μᾶς δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι οὗτος προήρχετο ἐκ μοναχῶν κάποιας μονῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναγνώσῃ σλαβικὰ χειρόγραφα καὶ εἶχεν ἐξοικειωθῆ πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν γραφὴν τούτων. Φαί-

1. Βλέπε τὴν νεωτέραν ἔκδοσιν τούτου ἐν *Fontes graeci historiae bulgaricae*, VI, Σόφια ἄ.ἔ., σ. 40-44. Πρβλ. I. S n e g a r o v, *Istoriija na Ochridskata archiepiskopija (ot osnovanieto i do zavladevaneto na Balkanskija poluostrov ot turcite)*, Σόφια 1924, σ. 52-57.

2. Βλ. S n e g a r o v, *Istoriija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija*, σ. 210.

3. Βλ. A.-P. P é c h a y r e, *L'archevêché d'Ochrida de 1394 à 1764*, ἐν «*Échos d'Orient*», τ. XXXV (1936), σ. 301.

νεται ότι ο Ἀρσένιος δὲν κατήγετο ἐξ Ἀχρίδος¹, οὔτε καὶ εἶχε σχέσεις μετὰ τῆς ἐν Μοσχόπολι καὶ ἄλλαις πόλεσι τῆς Μακεδονίας ἀναπτυσσομένης τῆν ἐποχὴν ἐκείνην ἑλληνικῆς παιδείας². Οὕτω, ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὁ τελευταῖος ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν ἐμφανίζεται ἐντελῶς ἀκατάρτιστος. Ὁ Ἀρσένιος εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῶν Ἀχριδῶν διεδέχθη τὸν Ἐλληνα ἀρχιεπίσκοπον Ἀνανίαν, ὅστις προήρχετο ἐκ μεγάλων πρωτοσυγκέλλων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Φαίνεται παράδοξον ὅτι μετὰ ἀπὸ μακροτάτην παράδοσιν Ἑλλήνων ἀρχιεπισκόπων Ἀχριδῶν ἐξελέγη Βούλγαρος ἢ Σέρβος, ὅστις μάλιστα ἠγνόει καὶ στοιχειωδῶς τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Ὅτι ὁ Ἀρσένιος ὑπῆρξεν ἀσήμαντος ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν, οὐδεμία δύναται νὰ ἐγερθῆ ἀμφιβολία³. Προφανῶς ἡ ἐκλογή του ὡς ἀρχιεπισκόπου ὑπγορεύθη ἐκ τῶν πραγμάτων ἢ Ἀρχιεπισκοπῆ εἰδεν ἤδη περιπέσει εἰς πολλὰ καὶ δυσβάστακτα χρέη, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ,

1. Εἰς τὴν Ἀχρίδα ὑπῆρχε παλαιὰ παράδοσις ἑλληνομαθείας μεταξὺ τῶν ἐσθῶ καὶ στοιχειωδῶς τυχόντων παιδείας. Πρὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος, δηλαδὴ πολὺ πρὸ τῆς συμπληρώσεως ἑκατονταετίας ἀπὸ τῆς καταργήσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, δὲν εὕρισκετο ἐν Ἀχρίδι ἄνθρωπος γνωρίζων σλαβικὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν, ἐνῶ ἀντιθέτως πλείστοι ὅσοι ἦσαν ἐξηρηκμένοι εἰς τὴν εὐχερῆ ἀνάγνωσιν τῆς γραφῆς τῶν βυζαντινῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων. Περὶ τούτων μὲς πληροφορεῖ ὁ Ρῶσος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Kazan V. I. Grigorovič (1815-1876), ὅστις κατὰ τὰ ἔτη 1844-1845 περιηγήθη τὴν Μακεδονίαν καὶ μετ' ἐκπλήξεως διεπίστωσε ταῦτα ἐν Ἀχρίδι. Ὁ ἴδιος λέγει ἐπὶ λέξει: «Εἰς τὴν Ἀχρίδα δὲν εὗρον οὔτε ἓνα ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνώσῃ καὶ τὴν πλέον ἀπλὴν σλαβικὴν γραφὴν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἑλληνικῆς τῶν ἀρχαίων χειρογράφων, ἦτις, ὡς γνωστόν, ἔχει ἄρκουτως δύσκολον γραφὴν, πολλοὶ ἦσαν λίαν ἐξηρηκμένοι». Βλέπε τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Grigorovič, δημοσιευθὲν ὑπὸ I. D. Šišmanovi, Studii iz oblasti na bǎlgarskoto vǎzrǎždane. V. I. Grigorovič, negovoto pǎtestvie v Evropejska Turcija (1844-1845) i negovite otnošenija kǎm bǎlgarite, ἐν «Sbornik na Bǎlgarskata Akademija na Naukite», Kniga VI, Klon istorikofilologičen i filosofsko-obstestven, τ. 4 (1916), σ. 61-62.

2. Βλέπε Εὐλ. Κορυλά, Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ νέα Ἀκαδημία αὐτῆς: ἡ καταγωγὴ τῶν Κουτσοβλάχων καὶ ἡ ἐγγραμμάτισις τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἐν «Θεολογία», τ. IB' (1934), σ. 69-84, 149-161, 314-335, Ἀντ. Σιγάλα, Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας. Α'. Ἀρχεῖα καὶ βιβλιοθήκαι τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1939, καὶ Ἀπ. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 330-348.

3. Εἰς σημείωμα τοῦ κώδικος τῆς μητροπόλεως Σισανίου γίνεται λόγος περὶ τῆς καταργήσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Ἀρσενίου ὡς τελευταίου ἀρχιεπισκόπου μνημονεύεται ἐντελῶς ἐν παρόδῳ: «ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ παναριωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κυρίου Σαμουὴλ καὶ κινήσαντες ἀγωγὴν ὁμοθυμαδόν (οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ κλίματος Ἀχριδῶν), μετέθεσαν τοὺς ὑποκειμένους ἐξ ἀρχῆς τῷ τῆς Ἀχρίδος κλίματι, ἐνώσαντες αὐτοὺς τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἀπεβλήθη ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος, ὄντος τότε ἀρχιεπισκόπου ταύτης Ἀρσενίου τινὸς καὶ προέδρου Πελαγονίας. H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrída. Geschichte und Urkunden, Λειψία 1902, σ. 125.

καὶ οἱ μητροπολίται ἐσκέφθησαν μετὰ τὸν Ἀνανίαν νὰ ἐκλέξουν τὸν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1761 μητροπολίτην Πελαγονίας¹ Ἀρσένιον, μὴ ἔχοντες οἱ ἴδιοι προσωπικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν δεινῶς χαιμαζόμενον οικονομικῶς θρόνον. Τοιοῦτοτρόπως ἀρχιεπίσκοπος ἐξελέγη ὁ Ἀρσένιος, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποῖου τὸ χρέος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, ὄχι μόνον δὲν ἠλαττώθη, ἀλλ' ἀντιθέτως ἠυξήθη μεγάλως.

Ὅταν ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἐφθασε πρὸ ἀδιεξόδου, ὁ Ἀρσένιος μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του, ἣτις συνωδεύετο καὶ ὑπὸ συνυποσχετικῆς ἐγγράφου τῶν ὑπ' αὐτὸν μητροπολιτῶν, ὅτι ἀπεδέχοντο καὶ συνέστεργον τὴν κατάργησιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς². Τὸ γράμμα τῆς παραίτησεως τοῦ Ἀρσενίου φέρει ἡμερομηνίαν 16ης Ἰανουαρίου 1767. Ὁ Ἀ. Κομνηνός-Ψηλάντης, ὅστις παρηκολούθει ἐκ τοῦ σύνεγγυς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, λέγει ὅτι «ἐπεκυρώθη, κατὰ τὴν αἴτησιν ἐκείνων (δηλ. τῶν ἀρχιερέων Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου) μὲ χάττι-σερίφι τὸ νὰ προστεθοῦν οἱ θρόνοι ἐκεῖνοι τῷ οἰκουμεικῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἐγένετο εὐτυχῶς τῇ ἐ' τοῦ Ἰανουαρίου μὲ πολλὴν δόξαν καὶ κέρδος τοῦ οἰκουμεικοῦ θρόνου, καὶ μὲ τὸ ἀσφαλές καὶ ἀζημιώτων τῶν ἐν τοῖς δύο αὐτοῖς κλίμασι μητροπολιτῶν τε καὶ ἐπισκόπων»³. Ἄν ἡ ὑπὸ Κομνηνοῦ-Ψηλάντου διδομένη ἡμερομηνία εἶναι ἡ ἀληθής, τότε πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι τὸ γράμμα τῆς παραίτησεως τοῦ Ἀρσενίου ἦλθε post factum νὰ κατοχυρώσῃ ὅ,τι εἶχε προφορικῶς συμφωνηθῆ νὰ συντελεσθῇ «καὶ μὲ τὸ ἀσφαλές καὶ ἀζημιώτων» μάλιστα τῶν ἱεραρχῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν. Ἡ θλιβερὰ οἰκονομικὴ κατάσταση, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιπέσει ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ γράμματος ὑπογραφομένου ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν μητροπολιτῶν τοῦ κλίματος τῆς Ἀχριδῶς καὶ σταλέντος τὴν 12ην Φεβρουαρίου 1767 πρὸς τὸν μητροπολίτην Βελεγράδων Ἰωάσαφ, παρὰ τοῦ ὁποῖου οὗτοι ἐξήτουν δάνειον διὰ τὴν ἐξόφλησιν τῶν χρεῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς⁴.

1. Ὁ Ἀρσένιος φαίνεται ὅτι διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον τῆς Πελαγονίας τὸν μητροπολίτην Ἰωσήφ, ὅστις ἀπὸ μητροπολίτης τῆς μητροπόλεως ταύτης ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν (1746) καὶ, παραιτηθεὶς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον, ἐπανήλθεν ὡς πρόεδρος Πελαγονίας. Βλ. S n e g a r o v, Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriarsija, σ. 241.

2. Κ. Δ ε λ ι κ ἄ ν η, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος, ἥτοι τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχιεποφυλακίου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμεικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ρωσσίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, Σερβίας, Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου, 1564-1863, οἱς προστίθεται ἱστορικὴ μελέτη περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1905, σ. 893.

3. Ἀ. Κ ο μ ν η ν ο ῦ - Ψ η λ ἄ ν τ ο υ, Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453-1789), Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σ. 410.

4. ...καὶ πασχίζοντες διὰ νὰ ἐλευθερωθῶμεν καὶ ἀρχίτερα νηρηγῶντες μας οἱ χρεωφυλέται, ἠκολούθησαν ἔξοδα βαρέα, καὶ πρὸ τούτων ἦτον καὶ ἄλλαι ὁμολογίαι τοῦ Μα-

Παραιτηθείς τὸν θρόνον τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὁ Ἀρσένιος παρέμεινε μητροπολίτης Πελαγονίας μέχρι τῆς 24ης Ἰουνίου 1767, ὅποτε παρητήθη καὶ τὸν θρόνον τοῦτον. Περὶ τῆς παραιτέρω τύχης του οὐδὲν τὸ βέβαιον εἶναι γνωστόν. Τὸ λογικώτερον εἶναι νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Ἀρσένιος παρέμεινε σχολάζων ἐν Ἀχρίδι ἢ ὅτι ἀπεσύρθη εἰς τινα μονὴν τῶν αὐτόθι περιοχῶν διὰ νὰ ἐφρησυχάσῃ. Οὕτω τὰ ἴχνη του χάνονται εἰς τὸ σκότος. Παρὰ ταῦτα εἰς τοὺς βουλγαρικοὺς κύκλους τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐδημιουργήθησαν δύο παραδόσεις περὶ τοῦ τέλους τοῦ Ἀρσενίου. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν θέλει τὸν Ἀρσένιον ἀποθανόντα ἐγκλειστον ἐν Κωνσταντινουπόλει¹, ἡ δὲ ἑτέρα θανόντα ἐν Ἀγίῳ Ὁρει, ὅπου ἐσχολάζεν ἐν τῇ μονῇ Ζωγράφου². Ὁ ἐξ Ἀχρίδος ποιητῆς Γρηγόριος Σταυρίδης-Πᾶρλιτςεν (1830-1893) ἀφιέρωσε καὶ ποίημα ἐκ 18 στροφῶν εἰς τὸν Ἀρσένιον, ἔνθα ἐξιστορεῖται ὅτι οὗτος ἐξηναγκάσθη εἰς παραίτησιν³. Ὁ Ἀρσένιος εἰς τὸ γράμμα τῆς παραιτήσεώς του λέγει ὅτι αὐτὴ εἶναι «οἰκειοθελῆς καὶ ἀβίαστος». Νομίζομεν ὅτι αἱ εἰδήσεις περὶ τῶν οικονομικῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καταργήσεώς της καὶ αἱ σχετικαὶ ἐπίσης πληροφορίες τοῦ Κομνηνοῦ-Ἵψηλάντου εἶναι ἄρκεται διὰ νὰ τοποθετήσουν τὸ ὄλον θέμα ἐπὶ βάσεως, ἥτις θὰ ἀπέκλειε τὴν θεώρησιν τούτου ὑπὸ τὸ πρίσμα ἐθνικιστικῶν κριτηρίων ἢ τάσεων ἐπιβολῆς κυριαρχίας τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴. Ἡ

καριωτάτου καὶ ὕψ' ἡμῶν ὑπογεγραμμένα με ἐγγύησιν καὶ ζητούντες ἡμᾶς τὸ νὰ σηκώσωμεν αὐτὰς τὰς ὁμολογίας τοῦ Μακαριωτάτου με εἰδικῆν μας μακτιριά. Ἄ. Ἀ λ ε ξ ο ὕ δ η, Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Βελεγράδων καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας, Ἐν Κερκύρα 1868, σ. 104.

1. Βλ. S n e g a r o v, Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija, σ. 516-518.

2. Βλ. V. I. G r i g o r o v i č, Očerk putešestvija po Evropejskoj Turcii, s kartoju okrestnojestej Ochridskago i Prespanskago ozer, Μόσχα 1877², σ. 103-104. Ἐν τοσοῦτῳ εἰς τὸ ἔργον τοῦ D. B o l u t o v, τὸ ὅποιον οὗτος ἐδημοσίευσεν τὸ 1943 περὶ τῆς Μονῆς Ζωγράφου ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον D. Z o g r a f s k i (Sveta gora-Zograf v minaloto i dnes, Σόφια 1943), οὐδὲν λέγεται σχετικῶς. Ὡσαύτως τίποτε περὶ Ἀρσενίου, ὡς διαμεινάντος εἰς τὴν μονὴν Ζωγράφου, δὲν λέγεται καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἔκδοσιν τοῦ αὐτοῦ ἔργου, ὑπὸ τὸ πραγματικὸν ὄνομα τοῦ συγγραφέως τὴν φορὰν αὐτὴν καὶ τίτλον Bălgarski istoričeski pametnici na Aton, Σόφια 1961.

3. Βλέπε δημοσίευσιν τούτου ὑπὸ M. A r n a u d o v, Grigor Părlitșev. Caracteristica i beležki, Σόφια 1968, σ. 157-158. Εἰς τὸ ποίημα τοῦτο εἶναι διάχυτος ὁ βουλγαρικὸς ἀνθελληνικὸς φανατισμὸς τοῦ 19ου αἰῶνος, εἶναι δὲ φανερόν ὅτι πηγὴ τῆς εἰδήσεως ταύτης εἶναι ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ, ἐπιθυμοῦντος νὰ ἐνισχύσῃ τὸν ἄγωνα ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Βουλγάρων. Ἄλλωστε καὶ ὁ S n e g a r o v, Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija, σ. 517, πιστεύει ὅτι πλησιέστερον πρὸς τὴν πραγματικότητα εὐρίσκεται ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἀπέθανεν ἐν Ἀγίῳ Ὁρει, ἔνθα εἶχεν ἀποσυρθῆ.

4. Πρβλ. καὶ T h. H. P a p a d o p o u l l o s, Studies and documents relating to the History of the Greek Church and people under Turkish domination, Βρυξέλλαι 1952 (=Bibliotheca graeca aevi posterioris I), σ. 90-92, ἰδιαιτέρως δὲ τὴν ὑπόσ. 2 τῆς σελίδος 91.

βουλγαρική ἱστοριογραφία μέχρι στιγμῆς ἀκολουθεῖ τὴν τελευταίαν ταύτην γραμμὴν, ἥτις ἐδημιουργήθη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος¹.

Ἡ πρώτη σοβαρὰ ἀντίδρασις κατὰ τῆς καταργήσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς προῆλθεν ἐκ μέρους τοῦ ἐξ Ἀχριδος καταγομένου διαπρεποῦς Ἑλληνοφιλολόγου Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, ὅστις τὸ 1859 ἐδημοσίευσε βιβλίον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξητάζετο τὸ ὅλον θέμα². Σκοπὸς τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Δήμιτσα ἦτο νὰ δημιουργήσῃ κινήσιν διὰ τὴν ἐπανασύστασιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Ὁ νεαρὸς τότε φιλόλογος Δήμιτσας ἐπίστευεν ὅτι τὰ ὀφέλη ἐκ τῆς ἐπανασυστάσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν θὰ ἦσαν δύο, πρῶτον μὲν ἡ χριστιανικὴ κατήχησις καὶ διαφώτισις τοῦ λαοῦ, «δεύτερον δὲ ἡ διάδοσις τῆς παιδείας εἰς πάσας τὰς τάξεις καὶ ἐξάπλωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐφ' ὧν τῶν ἄλλων στοιχείων τῶν μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ συμβιούντων» διότι καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ταύτης οὐχ ἦττον ὠφελούμενοι οἱ τῆς Ἄρκτου Ἀπόστολοι (ἐννοεῖ τοὺς Ρώσους πανσλαβιστὰς) ὑπὸ μυρίας μορφὰς καὶ προσχήματα ἀδιαλείπτως οὐκ ὀλίγα ἀγάγουσι πρόβατα πρὸς τὸν ἐαυτῶν σκοπὸν καὶ βλάβην τοῦ Ἑλληνισμοῦ³. Ὁ ἀφελῶς ἐνθουσιῶν Δήμιτσας δὲν κατηνόει ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ ριφθὲν σύνθημα θὰ ἐγένετο ὄπλον εἰς χεῖρας τῶν Βουλγάρων, οἵτινες ὅμως εἶχον ἀντιθέτους πρὸς ἐκεῖνον σκοποὺς. Ἀντιδρῶντες οἱ βουλγαρικοὶ κύκλοι εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀποστολὴν κατὰ τὸ 1861 τοῦ Μελετίου ὡς μητροπολίτου Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν⁴, συνέταξαν ἔγγραφον πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον ἐν τῷ ὁποίῳ ἔλεγον ὅτι «ὀλόκληρον τὸ βουλγαρικὸν ἔθνος μας ... ἐζήτησε τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας ... τὴν ὁποίαν ἀδίκως καὶ παρανόμως ἐσφετερίσθη αὐτὸς ὁ γραικικὸς κληρὸς»⁵. Ἦδη τὸ θέμα τῆς καταργηθείσης Ἀρχιεπισκοπῆς εἶχε καταστῆ ἀντικείμενον ἐθνικιστικῆς προπαγάνδας.

Εἰς τὸ γράμμα τοῦ ὁ Ἀρσένιος ἔλεγεν ὅτι ἡ παραίτησις τοῦ ὠφείλει «κα-

1. Πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν Βουλγάρων ἱστορικῶν συγκλίνουν καὶ αἱ τοῦ Σέρβου D j. Stijerčević, *Istoriija srpske pravoslavne crkve. I. knjiga: Od pokrstavanja Srba do kraja XVIII veka*, Μόναχον 1962, σ. 452-484.

2. Μ. Γ. Δ ἤ μ ι τ σ α, *Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς, Ἀχριδος καὶ Βουλγαρίας*, Ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 1' +108.

3. *Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς*, σ. 98. Οἱ πρωτεργάται τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος ἐν Μακεδονίᾳ εἶχον στραφῆ ἐναντίον τοῦ Δήμιτσα ἐνεκα τῶν ἐκδηλώσεάν του αὐτῶν καὶ ἐχαρκτηρίζαν αὐτὸν ὡς ἐχθρὸν τοῦ βουλγαρισμοῦ. Βλέπε τὰς περὶ τούτου λιαν διαφωτιστικὰς πληροφορίας ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ N. T r a j k o v, *Bratja Miladinovi. Prepiska*, Σόφια 1964, σ. 28, 39, 83, 92, 93.

4. Βλ. P l o v d i v s k i K i r i l, *Natanail mitropolit ochridski i plovdivski (1820-1906)*, Σόφια 1952, σ. 277-278.

5. G e l z e r, *Der Patriarchat von Achrida*, σ. 167-168.

Είχ. 1. Παλαιότερη Ἀρχαίων Ἀγορείου

ταστρωθῆναι καὶ ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὡς καὶ τοῦ μακαριωτάτου Ἱεροσολύμων κυρίου Παρθενίου». Ὁ Παρθένιος εἶχεν ἐκλεγῆ πατριάρχης Ἱεροσολύμων τὸ 1737 καὶ διέμενε ἐν Κωνσταντινουπόλει¹. Ὁ Ἀρσένιος ἐζήτησεν, ὅπως λάβῃ γνῶσιν τῆς παραιτήσεώς του καὶ ὁ Παρθένιος. Τοιοῦτοτρόπως οὗτος ἐσυνέχιζε τὴν ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος δημιουργηθεῖσαν παράδοσιν, καθ' ἣν οἱ προκαθήμενοι τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν διετήρουν ἰδίας σχέσεις μετὰ τῶν πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, οἵτινες ἐπενέβαινον εἰς τὰ τῶν ἐν λόγῳ Ἐκκλησιῶν, παραβλέποντες ἐνίοτε τὰς κανονικὰς δικαιοδοσίας τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως². Ὁ Παρθένιος συνήθως φέρεται θανάτῳ τὸ 1766³, τὸ γράμμα ὅμως τοῦ Ἀρσένιου ἔρχεται εἰς ἐπίρρωσιν τῆς μαρτυρίας τοῦ Κομνηνοῦ-Υψηλάντου, ὅστις εἶχεν ἰδιαιτέρας σχέσεις μετὰ τοῦ Παρθενίου, ὅτι οὗτος ἀπέθανεν ὄχι τὸ 1766, ἀλλὰ τὸ 1767⁴.

Ἐκ τῆς πρὸς τὸν μητροπολίτην Βελεγράδων Ἰωάσαφ ἐπιστολῆς τοῦ Ἀρσενίου καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων τοῦ κλίματος Ἀχριδῶν, τῆς σταλείσεως τὴν 12ην Φεβρουαρίου 1767, ἐπληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ τελευταῖος προκαθήμενος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ταύτης εἶχε συνάψει προσωπικὰ χρεῖη, τὰ ὁποῖα μεγάλως τὸν ἐβάρυναν⁵. Τὸ ἔγγραφο τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρσενίου καὶ ἐκ τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν τῶν χρεῶν αὐτῶν. Ὁ Ἀρσένιος, ὄχι μόνον δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ κυβερνήσῃ τὴν

1. Περί τοῦ Παρθενίου βλ. Χρ. Παπαδόπουλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, Ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σ. 627-628, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐπίσης βλέπε συμπληρωματικὰς περὶ Παρθενίου πληροφορίες παρὰ Μ. Μανουσάκα, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα (1574-1806) πρὸς τοὺς ἐν Βενετία μητροπολίτας Φιλαδέλφειας καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν Ἀδελφότητα (=Βιβλιοθήκη Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, ἀρ. 3), Βενετία 1968, σ. 87-94.

2. Βλ. π.χ. Χρ. Παπαδόπουλου, Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων καὶ ἡ Σερβικὴ Ἐκκλησία ἐν ἀρχῇ τοῦ 17 αἰῶνος, ἐν «Νέα Σιών», τ. ΙΖ' (1922), σ. 318-325. Πρβλ. Ἰ. Χ. Τρυνάιδου, Τὰ προβλήματα τῆς μητροπόλεως Καρλοβικίων κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα καὶ ὁ Jovan Rajić (1726-1801), Θεσσαλονίκη 1972, σ. 37-39.

3. Βλ. Χρ. Παπαδόπουλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 797. Πρβλ. Β. Στεφανάδου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, Ἀθήναι 1948, σ. 742.

4. Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν, σ. 410. Ὁ Κομνηνός-Υψηλάντης ἀναφέρει τὸν θάνατον τοῦ Παρθενίου μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, τὴν 15ην Ἰανουαρίου 1767, καὶ πρὸ τῆς διαδοχῆς ἐν Μολδαβίᾳ τοῦ ἡγεμόνος Γρ. Γκόικα ὑπὸ τοῦ Γρ. Καλλιμάχη. Γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἡγεμόνων ἔγινε τὴν 3ην Φεβρουαρίου 1767 (Βλ. Ν. Jorga, Histoire des Roumains et de leur civilisation, Παρίσι 1920, ἐν παραρτήματι σ. VIII), πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Παρθένιος ἀπέθανε κατὰ τὸ δεύτερον δεκαπενθήμερον τοῦ Ἰανουαρίου 1767.

5. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἄ. Ἀλεξίου, Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή, σ. 104-105.

μητρόπολιν Πελαγονίας, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἐφοβεῖτο καὶ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν ἔδραν του διὰ τὰς ὑφορωμένας τῶν δικαστῶν ἐνοχλήσεις. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀρσένιος εἶχεν ἔλθει εἰς συνεννοήσεις μετὰ τοῦ Μογλενῶν Ναθαναήλ, ὅστις προφανῶς ἐδήλωσε δυνατότητα τακτοποιήσεως τῶν χρεῶν ἐκείνου, ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς παραίτησεως τοῦ Ἀρσενίου ἐκ τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας. Αἱ συναλλαγαὶ τοῦ εἴδους τούτου, καίτοι σαφῶς ἀντίθετοι πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, ἀπετέλουν σύνθηές τι κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν. Οὕτω ὁ Πελαγονίας ἐζήτηι, ὅπως ἡ παραίτησίς του ἔχη τὸ κύρος *μονοπροσώπως εἰς τὴν αὐτοῦ πανιερότητα, οὐ μὴν δὲ εἰς ἄλλο πρόσωπον*. Ἐνδιαφέρουσα τυγχάνει καὶ ἡ πρόσθετος δήλωσις τοῦ Ἀρσενίου: *καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν ἔδωκα τῇ πανιερότητί του τὴν παροῦσαν μου οἰκιοθελῆ παραίτησιν*. Δοθέντος ὅτι ὁ Ἀρσένιος δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβῆ εἰς τὴν ἔδραν τῆς μητροπόλεως του ἐνόσφ τὰ χρέη δὲν εἶχον εἰσέτι τακτοποιηθῆ, δημιουργεῖται κατ' ἀρχὴν ἡ ὑπόνοια ὅτι μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς παραίτησίν του παρέμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου εἶχε μεταβῆ μετὰ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων¹, ἢ ἀλλοῦ που ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἢ καὶ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει καὶ ὅτι ἐνεχείρισεν εἰς τὸν Ναθαναήλ τὴν παραίτησιν, ὅστις καὶ τὴν κατέθεσεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον. Τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο φαίνεται εἰς ἡμᾶς καὶ τὸ ὀλιγώτερον πιθανόν. Ὁ Ἀρσένιος ὑπέβαλε τὴν ἐκ τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας παραίτησίν του εὐρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει, προφανῶς δὲ παρέτεινε τὴν αὐτόθι παραμονὴν του μέχρι τοῦ Ἰουνίου 1767. Ἡ διαδοχὴ τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὴν μητρόπολιν Πελαγονίας ἐγένετο προφανῶς τῇ συγκατανεύσει τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ πρὸ ἡμῶν παραίτησις αὕτη δὲν ἦτο παρὰ τὸ τέλος μιᾶς μακρᾶς σειρᾶς διαπραγματεύσεων μεταξὺ Ἀρσενίου, Ναθαναήλ καὶ Πατριαρχείου. Ἀποδείξεις τοῦτου ἄλλωστε εἶναι ὅτι τὸ Πατριαρχεῖον ἀπεδέχθη τὴν λύσιν ταύτην καὶ ἐξελέξε τελικῶς τὸν Ναθαναήλ μητροπολίτην Πελαγονίας². Τὸ γεγονός ὅτι ἡ παραίτησις τοῦ Ἀρσενίου ἦτο πλήρως συμπεφωνημένη μετὰ τοῦ Ναθαναήλ καὶ ὅτι εἶχε δοθῆ ἡ προφορικὴ ἐπιδοκιμασία τοῦ Πατριαρχείου, βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ὑπογραφῆς *ὁ πρώην Πελαγονίας*. Εἰς ἡν περίπτωσιν δὲν εἶχεν ἐκ τῶν προτέρων γίνεαι δεκτὴ ἡ παραίτησις τοῦ Ἀρσενίου, οὗτος δὲν θὰ ὑπέγραφεν ὡς *πρώην*, ὅπως δὲν ἔπραξε τοῦτο ὁ τὴν 7ην Φεβρουαρίου 1783 παραιτηθεὶς μητροπολίτης Πελαγονίας Συμεών³.

1. Βλ. Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος, σ. 896.

2. Ὁ Δελικάνης (Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος, σ. 894) κάτωθεν τοῦ γράμματος τῆς παραίτησεως τοῦ Ἀρσενίου σημειοῖ: «Διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ Μογλενῶν Ναθαναήλ, κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐκλεγείς ὡς τοιοῦτος, ἀντὶ τοῦ καθαιρεθέντος Γερμανοῦ, Μογλενῶν δὲ ὁ Γεδεών», παραπέμπει δὲ εἰς ἔγγραφο τοῦ κώδ. ΣΤ' τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικεῖου. Πρβλ. S n e g a r o v, Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija, σ. 236.

3. Βλ. Κώδικα Ζ' Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικεῖου, σ. 152.

Ὁ τίτλος *πρόεδρος* τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὴν σφραγίδα του ὡς μητροπολίτου Πελαγονίας, ἐδήλωνε τὴν τέως ιδιότητα τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ὁ Ἀρσένιος κανονικῶς ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸν τίτλον *πρώην ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν καὶ Πρόεδρος Πελαγονίας*, ἀντ' αὐτοῦ ὁμως χρησιμοποιοεῖ ταυτοχρόνως τὸ *μητροπολίτης* καὶ *πρόεδρος*, τὰ ὅποια φαίνονται ἀσυμβίβαστα, διότι συνήθως *πρόεδρος* μᾶς μητροπόλεως ἦτο ὁ ποιμαίνων ταύτην ἐν ἐνεργείᾳ πατριάρχης ἢ ἀρχιεπίσκοπος ἢ πρῶην τοιοῦτος, ὁπότε ὁμως ὄφειλε συγχρόνως νὰ διατηρῇ καὶ τὸν τίτλον τοῦ *πρώην*¹.

Μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν ἢ μητρόπολις Πελαγονίας, ὑπαχθεῖσα εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἔλαβε τὴν ἐν εἰς τὴν τάξιν τῶν μητροπόλεων αὐτοῦ, ὁ δὲ μητροπολίτης ταύτης ἔφερε τὸν τίτλον «Ὁ Πελαγονίας, ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος ἄνω Μακεδονίας»². Ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρσενίου ἐκ τοῦ θρόνου Πελαγονίας, ἐξαφανίζονται ὀριστικῶς τὰ ἴχνη τοῦ ἱεράρχου τούτου, ὅστις, οὕτως ἢ ἄλλως, ὑπήρξεν ἀσήμαντος ἐκκλησιαστικῆ φυσιογνωμία, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ ἐπισφραγίσθῃ καταλλήλως ἢ παρακμῆ καὶ τὸ τέλος μᾶς ἀρχιεπισκοπῆς.

1. ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΧΡΙΔΩΝ ΑΡΣΕΝΙΟΥ

16 Ἰανουαρίου 1767

Πρωτότυπον: Κῶδιξ ΣΤ' τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπιφυλακείου Κωνσταντινουπόλεως, σελ. 138. Τὸ γράμμα τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρσενίου, κατατεθὲν εἰς τὴν πατριαρχικὴν γραμματεῖαν, ἐπεκολλήθη ἐπὶ τοῦ κώδικος δι' ἱσπανικοῦ κηροῦ. Ἐκδίδεται ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφίας ἀποκειμένης εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἔχει δημοσιευθῆ ὑπὸ 1) Γρηγορίου, ἀρχιγραμματέως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας³ (Γ), 2) Ἀνθίμου Ἀλεξούδη, μητροπολίτου Βελεγράδων⁴ (Α) 3) Κ. Δελικάνη⁵ (Δ) καὶ 4) ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου λογιῦ G. Krăstevič⁶, τοῦ

1. Βλ. G e l z e r, Der Patriarchat von Achrida, σ. 179-180.

2. Βλ. Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμος Ε', Ἀθήνησιν 1855, σ. 515. Πρβλ. G e l z e r, Der Patriarchat, σ. 167.

3. Πραγματεία περὶ τῆς κανονικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου ἐπὶ τῶν ἐν Βουλγάρια Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1860, σ. 120-121.

4. Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Βελεγράδων, σ. 101.

5. Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος, σ. 893.

6. Ἐδῆμοσιεύθη εἰς τὸ βιβλίον 'Istoričeski izsledovanija za Ochridskata i Ipekska arhieriskorija. Prevod N. Michajlovskago, Κωνσταντινουπόλις 1869, σ. 21-22. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖ βουλγαρικὴν μετάφρασιν τοῦ ἀρχικῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνωνόμως δημοσιευθέντος βιβλίου τοῦ G. K r ä s t e v i č, Τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ τυπογραφείου 'Ἡ Μακεδονία', 1869. Περί ἀμφοτέρων τῶν βι-

ὁποῖου ὅμως τὴν ἔκδοσιν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ συμβουλευθῶμεν. Περὶ ταύτης γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀκριβοῦς μεταφράσεως εἰς τὴν βουλγαρικὴν, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ I. Snegaron¹. Ἐπειδὴ αἱ ἐκδόσεις τῶν Γρηγορίου, Ἀλεξοῦδρη καὶ Δελικιάνη εἶχαν ὀρισμέναι παραλήψεις, ὁ Snegaron ἐδημοσίευσεν τὸ γράμμα τοῦτο ὡς καὶ τὸ ἐπόμενον εἰς βουλγαρικὴν μετάφρασιν ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Kṛāstanov.

Περὶ τῆς ψι: Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν Ἀρσένιος γράφει πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, δηλῶν ὅτι, μὴ δυνάμενος νὰ ἀνορθῶσῃ τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς του παραιτεῖται ταύτης. Ἐν τοσοῦτῳ, τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας, τῆς ὁποίας τυγχάνει συγχρόνως μητροπολίτης, δὲν παραιτεῖται ἀλλὰ διατηρεῖ ταύτην.

† Διὰ τῆς παρουσίας μου οἰκειοθελοῦς καὶ ἀβιάστου παραιτήσεως, φανερῶ δ² κάτωθεν ὑπογεγραμμένος, ὅτι διὰ τὸ ἀδυνάτως ἔχειν με οἰκονομηῆσαι καὶ³ διορθῶσαι τὰς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Ἀχριδῶν χρεῖας ἀλλεπαλλή⁴λους ἐπισημύσας, ἐπὶ τε τῶν πρὸ ἡμῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, λα⁵βῆν οὐ μικρὰν λαβόντων τῶν κακοποιῶν, τὸ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ὄνομα⁶ εἰς τὸ κατατρέχειν καὶ ζημιῶν καὶ βλάπτειν καὶ τὰς ὑποκειμένας τῇ ἀρχι⁷επισκοπῇ Ἀχριδῶν μητροπόλεις καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ πτωχοὺς ῥα⁸γιάδες, καὶ διὰ τὸ μὴ ἄλλως ἔχειν ἐλευθερωθῆναι τῶν χειρῶν⁹ αὐτῶν τὸ ἐκέῖσε κλήμα, καὶ ὅλον τὸ χριστιανικὸν γένος, εἰ¹⁰ μὴ τῇ ἀναιρέσει τῆς ἀρχιεπισκοπῆς. Δι' αὐτὰ ταῦτα παραιτοῦ¹¹-μαι ἤδη τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, οὐ μὴν δὲ καὶ τῆς¹² προτέρας μου ἐπαρχίας Πελαγονί(ας), ἦντινα καὶ ἔχειν ἐφ' ὄρω¹³ ζωῆς μου εἰς ζωοτροφίαν μου καὶ χρεῖαν τῶν ἀναγκαίων· ἐ¹⁴πὶ τοιαύτῃ συμφωνίᾳ καὶ μετὰ τῶν συναδελφῶν μου ἀγίων ἀρ¹⁵χερέων ἐγένετο καὶ ἡ παρούσα μου οἰκειοθελής καὶ ἀβιάστος¹⁶ παραίτησις, ἣτις ὀφείλει καταστρωθῆναι καὶ ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι¹⁷ τῆς τοῦ Χ(ριστ)οῦ μεγάλης ἐκκλησί(ας), ὡς καὶ τοῦ μακαριωτάτου Ἱε¹⁸ρσοσολύμων κροῖον Παρθενίου ·:· αφξζ' : Ἱανουαρίου ις' :

Τ.Σ.

† ὁ Ἀχριδῶν ὁ Ἀρσένιος ἤπῳτῃχετε

3-4 ἀλλεπαλλήλως ΓΑΔ. 8 χηρῶν Α. 9 κλίμα ΓΑΔ. 12 Πελαγονίας Α: Πελαγονείας Δ. 11-13 οὐ μὴν δὲ... ἀναγκαίων: παραλ. Δ: ἦντινα... ἀναγκαίων: παραλ. ΓΑ. 14 τοιαύτη δὲ ΓΔ. 15 μου: παραλ. ΓΔ. 16 κώδικι ΑΔ. 17-18 ὡς καὶ... Παρθενίου: παραλ. ΓΑΔ. Ἱανουάρ. Δ. Ὑπογραφή: Ὁ Ἀχριδῶν Ἀρσένιος ὑπόσχεται ΓΑΔ.

βλίων τούτων βλ. M. S t o j a n o v, Bǎlgarska vǎzroždenska knižnina. Analitičen repertoar na bǎlgǎrskite knigi i periodični izdanija, 1806-1878. I, Σόφια 1957, σ. 224, Νο 4856 καὶ σ. 246, Νο 5276.

1. Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija, σ. 515.

Τὸ γράμμα δὲν εἶναι ιδιόχειρον τοῦ Ἀρσενίου. Ἡ ὑπογραφή τούτου φανερώνει ὅτι ἠγνόει τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Οὗτος δὲν ἐγνώριζε τὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τὰ συνέχεε μετὰ τῶν σλαβικῶν. Εἰς τὴν λέξιν Ἀρχιδῶν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα δ καὶ ν ἔχουν ἀντικατασταθῆ διὰ τῶν σλαβικῶν д καὶ н. Ἐπίσης μετὰ τὸ τελικὸν н ὑπάρχει τὸ ἄφωνον σλαβικὸν к, ὅπερ μαρτυρεῖ γνῶσιν τῶν κανόνων τῆς ὀρθογραφίας τῶν σλαβικῶν καὶ δὴ σερβικῶν χειρογράφων. Εἰς τὸ ὄνομα Ἀρσένιος τὰ ἑλληνικὰ γράμματα σ, ε, ν καὶ ς ἔχουν ἀντικατασταθῆ διὰ τῶν σλαβικῶν с, ш, н καὶ к. Καὶ ἐνταῦθα τηροῦνται βασικῶς οἱ κανόνες τῆς σλαβικῆς ὀρθογραφίας τοῦ ὀνόματος Ἀρσένιος μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντὶ τοῦ ω ἔπρεπε νὰ γραφῆ ο. Ἐδῶ ἔχει παραληφθῆ εἰς τὸ τέλος τὸ σλαβικὸν σίγμα, ἀλλ' ἐν τοσοῦτῳ διατηρεῖται τὸ ἄφωνον к, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία δηλοῖ ὅτι ἔδει νὰ προηγηθῆ τὸ σίγμα, ὅπερ ἐξέπεσεν. Τὸ σλαβικὸν σύμπλεγμα ск, λείπει μὲν ἐκ τοῦ ὀνόματος Ἀρσένιος, ὑπάρχει ὁμως εἰς τὴν λέξιν «ἠπῶτικαχετε», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔρχεται καὶ πάλιν νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου γνῶσιν τῆς ὀρθογραφίας τῶν σλαβικῶν χειρογράφων.

Ὁ Ἀρσένιος, πλὴν τῆς ὑπογραφῆς του, θέτει εἰς τὸ κάτω ἄριστερὰ μέρος τοῦ γράμματος καὶ τὴν προσωπικὴν του σφραγίδα. Αὕτη εἶναι στρογγύλη. Εἰς τὸν ἔξω κύκλον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: APCENIOS ELEΩΩ Θ(Ε)ΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΠΡΩΤΗΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΗΣ ΚΑΙ ΠΑΧΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἔσω κύκλου ὑπάρχει ἐπιγραφὴ τουρκιστί, εἰς δὲ τὸ κάτω μέρος ἡ χρονολογία: ФЕΥΡΟΥΑΡΙΟΥ ΑΨΞΔ.

2. ΠΑΡΑΓΙΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΕΛΑΓΟΝΙΑΣ ΑΡΣΕΝΙΟΥ

24 Ἰουνίου 1767

Πρωτότυπον: Κῶδιξ ΣΤ' τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχειοφυλακείου Κωνσταντινουπόλεως, σελ. 154. Καὶ αὐτὸ τὸ γράμμα τοῦ Ἀρσενίου ἔχει ἐπικολληθῆ δι' ἰσπανικοῦ κηροῦ ἐπὶ τοῦ κώδικος ὡς καὶ τὸ προηγούμενον. Ἐκδίδεται ἐκ φωτογραφίας ἀποκειμένης εἰς τὸ ἀρχειον τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Τὸ γράμμα τοῦτο τοῦ Ἀρσενίου ἐγνώρισε τόσας ἐκδόσεις, ὅσας καὶ τὸ προηγούμενον καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Γρηγορίου¹ (Γ), Ἀλεξούδη² (Α), Δελικάνη³ (Δ) καὶ Κγᾶstevič⁴. Οἱ τρεῖς πρῶτοι ἔχουν παραλήψεις καὶ διάφορον ἀνάγνωσιν ὠρισμένων λέξεων.

Π ε ρ ῖ λ η ψ ι ς: Ὁ Ἀρσένιος δηλοῖ ὅτι ἔνεκα πολλῶν χρεῶν καὶ τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, μὴ δυνάμενος νὰ ἀντεπεξ-

1. Πραγματεία περὶ τῆς κανονικῆς δικαιοδοσίας, σ. 121-122 ἐν ὑποσημείωσει.

2. Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή, σ. 101-102.

3. Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος, σ. 893-894.

4. Βλ. S n e g a r o v, Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija, σ. 515-516.

ἐλθῆ εἰς τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν, παραιτεῖται τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον, ὑπὸ τὸν ὄρον διάδοχος αὐτοῦ νὰ ἀναδειχθῆ ὁ μητροπολίτης Μογλενῶν Ναθαναήλ.

† Ἡ ταπεινότης ἣ ἐμὴ διὰ τοῦ παρόντος τῆς οἰκειοθελοῦς² παραίτησεως γράμματος δηλοποιεῖ, ὅτι μὴ δυναμένη νὰ³ βερονῆσαι τὰ ἐπικείμενα τῇ ἐπαρχίᾳ μου χρεή, οὔτε μὴν⁴ ὄλωσ ἀπελθεῖν ἐκεῖσε διὰ τὰς ὑφορομένας τῶν δικαστῶν ἐνοχλήσεις, οἰκειοθελῶς καὶ ἀβιάστως ποιοῦμαι πα⁶ ραίτησιν τῆς ἐπαρχίας μου Πελαγονίας εἰς τὸν πανιερώτατον⁷ μ[ητ]ροπολίτην Μογλενῶν, τὸν ἀγαπητόν μοι ἀδελφόν κὺρ⁸ Ναθαναήλ, ὡς ἄξιον καὶ ἱκανὸν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς⁹ ἐπαρχίας ἐκείνης· ὅθεν δέομαι θεομῶς τοῦ πα¹⁰ ραγιοτάτου καὶ σεβασμωτάτου μοι δεσπότου καὶ τῆς ἱεράς τῶν¹¹ πανιερωτάτων ἀρχιερέων συνόδου, ἵνα συγκατανεύσωσι¹² τῇ ἀθαιρέτῳ μου ταύτῃ βουλή καὶ προχειρίσασθαι τὴν αὐτοῦ¹³ πανιερότητα ἐν τῇ μ[ητ]ροπόλει ταύτῃ, βούλομαι δὲ τὴν¹⁴ οἰκειοθελῆ μου ταύτην παραίτησιν ἔχειν τὸ κῦρος μο¹⁵ νοπροσώπως εἰς τὴν αὐτοῦ πανιερότητα, οὐ μὴν δὲ¹⁶ εἰς ἄλλο πρόσωπον· καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου ἔνδειξιν καὶ ἀσφά¹⁷ λειαν ἔδωκα τῇ πανιερότητί του τὴν παροῦσαν μου οἰκειοθελῆ¹⁸ παραίτησιν, κατησφαλισμένην τῇ ἰδιοχειρῶ μου ὑπο¹⁰ γραφῇ καὶ σφραγίδι: ἀφξζ': ἰοννιον: κδ':

Τ.Σ. ὁ πρῶτῃ π'κλαγωνῖαιε Ἀρεκνῖὸσεκ βεβῶνῶ

2 τῆς παραίτησεως Α. 6 Πελαγωνίας ΓΔ: Πελαγονίας Α. 6-9 εἰς τὸν πανιερώτατον ... ἐπαρχίας ἐκείνης, παραλ. ΓΑΔ. 12-16 καὶ προχειρίσασθαι ... ἄλλο πρόσωπον, παραλ. ΓΑΔ. 17 δέδωκα ΓΑΔ. τῇ πανιερότητί του, παραλ. ΓΑΔ. 19 ἀφξδ' ἰοννιον κδ', παραλ. Γ. Ὑπογραφή: Ὁ πρῶτῃν Πελαγωνίας (Πελαγονίας Α) Ἀρσένιος ΓΑΔ.

Ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἀρσενίου παρουσιάζει τὰς αὐτὰς ὀρθογραφικὰς ἰδιωτικίας ὡς καὶ τὸ εἰς τὸ προηγούμενον ἔγγραφο. Εἰς τὴν λέξιν πρῶτῃν τὸ ι καὶ τὸ ν ἔχουν ἀντικατασταθῆ διὰ τῶν σλαβικῶν ἱ καὶ η. Εἰς τὴν λέξιν Πελαγωνίας ἔχουν ἀντικατασταθῆ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ε, γ, ν καὶ ς διὰ τῶν σλαβικῶν ѣ, г, η καὶ с. Ἡ γραφή τοῦ σλαβικοῦ г ἐνταῦθα παρουσιάζει μίαν ἰδιωτικίαν ὁμοιάζει τοῦτο περισσότερο πρὸς τὸ ἑλληνικὸν τ, καθότι ἔχει τὴν κεραίαν ἐκτεινομένην πρὸς ἄμφοτέρας τὰς πλευράς. Τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι σπάνιον εἰς τὴν νοτιοσλαβικὴν ταχυγραφίαν, ἀλλὰ τὸ ἄξιον προσοχῆς εἶναι, ὅτι, ἐνῶ ἡ τοιαύτη γραφή τοῦ σλαβικοῦ г εὐρίσκεται ἐν χρῆσει ἀπὸ τοῦ 16ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος, καὶ ἔχει γενικῶς ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ τῶν μέσων τούτου¹, χρησιμοποιεῖται εἰσέτι ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου. Τοῦτο πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἐξοικειώσιν του πρὸς τὴν γραφὴν

1. Βλέπε προχειρῶς Λ. V. Čeremnin, Russkaja paleografija, Μόσχα 1956, σ. 378-379 καὶ σ. 478-479, M. N. Tichomirov - A. V. Murav'ev, Russkaja paleografija, Μόσχα 1966, σ. 35 καὶ V. N. Čšepkin, Russkaja paleografija, Μόσχα 1967, σ. 143.

τῶν νοτιοσλαβικῶν χειρογράφων. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἄρσενίου ἔχουν ἀντικατασταθῆ διὰ σλαβικῶν τὰ γράμματα *σ, ε, ν, ι* καὶ *ς*. Ἄντ' αὐτῶν ἔχομεν *с, ѣ, и, ї* καὶ *с*. Ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα τὴν παράθεσιν τοῦ ἀφώνου *к*, ὅπερ, ὡς ἤδη ἐλέχθη, μαρτυρεῖ γνῶσιν τῆς ὀρθογραφίας τῶν σερβικῶν κυρίως χειρογράφων. Εἰς τὴν τελευταίαν λέξιν «βεβῶνῶ» μόνον τὸ *ν* ἔχει ἀντικατασταθῆ διὰ τοῦ σλαβικοῦ *и*.

Τὸ γράμμα τοῦ Ἄρσενίου φέρει τὴν σφραγίδα αὐτοῦ ὡς μητροπολίτου Πελαγονίας. Εἰς τὸν ἔσω κύκλον ὑπάρχει ἐπιγραφή τουρκιστί, εἰς δὲ τὸν ἔξω ἢ ἐξῆς: † Ο ΤΑΠΕΙΝΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΠΕΛΑΓΩΝΙΑΣ ΑРСΕΝΙΟΣ ΑΨΕΖ.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ - ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΤΑΧΙΑΟΣ

R É S U M É

Antoine-Émile Tachiaos, Le dernier archevêque d'Achris.

Les données biographiques d'Arsène, dernier archevêque d'Achris, ne sont pas nombreuses. Outre quelques informations assez vagues, il existe deux documents signés par lui, l'un du 16 janvier et l'autre du 24 juin 1767. Ces deux documents ont été publiés à plusieurs reprises, mais leurs éditeurs n'ont pas tenu compte de données paléographiques, qui sont d'une importance particulière. Le premier de ces documents est la démission d'Arsène de l'archevêché d'Achris, tandis que le deuxième est sa démission de la métropole de Pélagonie, dont Arsène était simultanément πρόεδρος et μητροπολίτης. Les signatures d'Arsène dans les dits documents ont une particularité bien intéressante: le dernier archevêque d'Achris, qui ignorait la langue grecque, se servait de lettres de l'alphabet slave qu'il mélangeait avec les lettres grecques. Bien plus, l'examen paléographique de ces lettres slaves prouve qu'Arsène avait une bonne connaissance de l'écriture des manuscrits slaves de rédaction serbe. Ce fait indique à l'origine slave d'Arsène et prouve qu'il avait été autrefois un moine lettré de quelque monastère, dans lequel il avait la possibilité de lire ou même copier des manuscrits slaves. Après une longue liste d'archevêques d'Achris on s'étonne de voir à la tête de cet archevêché un Slave. La chose peut trouver son explication au fait que lorsque l'archevêché tomba dans une situation financière vraiment pénible, son trône ne faisait plus l'objet d'intérêt pour les prélats de qualité. C'est pourquoi on avait avancé au trône un moine simple et insignifiant, qui ne pourrait pas se rendre compte de la masse de problèmes qui amenèrent finalement à l'abolition de l'archevêché.